

L'ENCÍS: UN PROBLEMA PER A LA MEDICINA RENAIXENTISTA

La suposada capacitat del dimoni d'adquirir corporalitat o influir en els processos corporals de les persones provocava durant l'Edat Mitjana territoris de confluència i debat entre els teòlegs experts en demonologia i els metges. Per exemple, la creença en el mal d'ull o ull pres —que gaudia d'una increïble difusió multicultural des de l'Edat Antiga—, la capacitat atribuïda a certes persones de provocar mal o malaltia amb la mirada va plantejar durant els inicis de la modernitat debats i controvèrsies entre teòlegs i metges sobre el seu origen i els mecanismes de producció. El mal d'ull també era anomenat *fascinació* i molt sovint s'atribuïa a la intervenció del dimoni. El rerefons de la polèmica era la possibilitat o no que forces espirituals pogueren alterar la salut i provocar malalties o fins i tot la mort.

Al llarg dels segles xv i xvi un seguit de teòlegs i metges escrigueren sobre la *fascinació*. Diego Álvarez Chanca, que era metge de cambra dels Reis Catòlics i de Cristòfor Colom, va publicar un *Tractatus de Fascinatione o Libro del Ojo* (1499), on aportava una interpretació galènica del fenomen, d'arrels aristotèliques. Al capdavant, els metges renaixentistes intentaren proposar una explicació naturalista de la fascinació o encís, que consistia bàsicament a considerar-lo una mena d'enverinament o contagi provocat per una persona maligna o contaminada. La figura de la bruixa (dona, vella, que ja no menstrua i, per tant, reté al cos l'humor verinós no expulsat mensualment), gaudia de tots els requisits per convertir-se en el model maligne de qui pot fer mal espiritual als altres. Segles enrere, tant Aristòtil com Averrois, en ocupar-se del tema, havien defensat que l'encís no es pot transmetre per la mirada perquè la vista capta imatges a través d'estímul externs, però no transmet res de dins enfora, i perquè hi haja contagi ha d'haver-hi contacte físic entre l'element infecciós i l'objecte infectat. Tanmateix, alguns metges renaixentistes aportaren arguments fisiològics en favor d'una interpretació de l'encís des de la patologia.

Els òrgans sensorials com l'olfacte s'estimulen amb els efluvis de l'exterior, però alguns metges pensaven

que la vista capta les *espècies* dels cossos externs sense que hi haja contacte. Álvarez Chanca citava Aristòtil: «Sovint la visió actua sobre l'objecte vist, com diu Aristòtil en *De somno et vigilia* i com ho prova la raó: com que l'ull pertany al gènere d'allò que és resplendent, i així actua sobre la cosa vista, com ho fa la llum que illumina els objectes, no es limita la vista a rebre la imatge (*idolum*) del que veu, sinó que concorre activament a la percepció i a conseqüència d'aquest esforç han d'eixir els vapors existents entre les túniques de l'ull i irradiar-se a l'objecte, sobretot si se'l mira amb atenció.» Veiem com les idees d'Aristòtil obrien la possibilitat d'explicar materialment l'encís per tal com sostenia que

tota influència requereix la suficient semblança genèrica i alhora diferència específica, a més del fet que l'agent que influeix sobre un altre ha de ser més fort que no el que pateix la influència, sempre que això es done amb una certa proporcionalitat. Aquest conglomerat d'idees i circumstàncies aportava racionalitat a la noció mèdica de fascinació o encís com a forma patològica, atès que hi conflueixen un cos amb capacitat d'enverinar, un objecte pacient predisposat (infants indefensos, adults en estat de debilitat, vells amb les defenses minvades...), proximitat física i semblança genèrica en tant que éssers humans, però diferència específica, perquè

un dels cossos posseeix el verí, mentre que l'altre no.

La interpretació naturalitzada de la fascinació com a fenomen patològic no era unànime entre els metges. En alguns autors anava lligada a la idea de possessió diabòlica: és el dimoni que actua a través de la persona. Pedro Ciruelo, per exemple, en la seua *Reprovação de supersticiones...* atribuïa l'encís a una intervenció directa del dimoni: «Fa el dimoni aquells mals aportant invisiblement coses metzinoses i contràries a la complexió de qui vol fer mal, que tan sols amb l'olor o els vapors altera i corromp els humors i causa malaltia en la carn i els nervis, de manera que els savis metges amb prou feines arriben a conèixer quin és el mal i com ha de curar-se.» Els metges renaixentistes creïen que els vapors verinosos subtils que provoquen aquesta malaltia

«ELS METGES RENAIXENTISTES INTENTAREN PROPOSAR UNA EXPLICACIÓ NATURALISTA DE LA FASCINACIÓ O ENCÍS, QUE CONSISTIA A CONSIDERAR-LO UNA MENA D'ENVERINAMENT O CONTAGI PROVOCAT PER UNA PERSONA MALIGNA O CONTAMINADA»

anomenada fascinació o mal d'ull puguen per l'interior del cos fins al cap i ixen fora per la força de la passió amorosa, el desig o l'odi. Encara que no reconeixien cap complexió malèfica per naturalesa, parlaven d'una *venenositas* accidental. Si la capacitat de fascinar era congènita s'atribuïa a una alteració patològica de les qualitats o els humors. Els més susceptibles de ser encisats són els infants, que atreuen la mirada desitjosa de les dones estèrils o envejoses, els vells debilitats i els joves bells, perquè tenen porus cutanis amplis i temperament colèric, que fan que els efluis fascinants penetren amb facilitat a dintre.

En alguns autors de l'Edat Mitjana, la interpretació de la fascinació o mal d'ull anava lligada a la idea de la possessió diabòlica: és el dimoni que actua a través de la persona.

«EL MAL D'ULL TAMBÉ ERA ANOMENAT FASCINACIÓ I MOLT SOVINT S'ATRIBUÏA A LA INTERVENCIÓ DEL DIMONI. EL REREFONS DE LA POLÈMICA ERA LA POSSIBILITAT O NO QUE FORCES ESPIRITUALS POGUEREN ALTERAR LA SALUT I PROVOCAR MALALTIES O FINS I TOT LA MORT»

© Métopé

Portada d'un facsímil de la *Reprobación de las Supersticiones y Hechicerías* de Pedro Ciruelo. Aquest llibre atribuïa l'encís a una intervenció directa del dimoni.

D'altra banda, hi havia una ampla coincidència a considerar els signes clínics de la persona encisada: feblesa, pal·lidesa, cansament, inquietud, falta de gana, ansietat, ofec, sudoració i una sensació inespecífica de malestar. L'ànima de l'encisat va apagant-se com una espelma. Una simptomatologia comuna a diverses malalties *per influència* que les creences populars han considerat tradicionalment com a *malalties no de metges*. Tanmateix, a les primeries de la modernitat, la possessió demoníaca i també la fascinació formaven part d'un ample ventall de malalties d'origen espiritual, entre les quals s'inclouïa la pesta, l'epilèpsia o la lepra. Si en iniciar-se la modernitat el cos humà era considerat un microcosmos i l'astrologia i la màgia blanca formaven part de les eines conceptuals, diagnòstiques i terapèutiques de la medicina, de la mateixa manera la malaltia gaudia també d'una dimensió moral i espiritual, a voltes associada al mal i al dimoni, de la qual va anar despullant-se, fins a cert punt, amb el pas del temps.

JOSEP LLUÍS BARONA
Catedràtic d'Història de la Ciència, Universitat de València